

С. В. Чупахіна

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Л. М. Круль

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті проаналізовано арт-терапію як педагогічну технологію в підготовці педагогів до професійної діяльності. Обґрунтовано її основні характеристики, описано структуру її використання в інклюзивному середовищі закладу освіти. Розглянуто особливості застосування арт-терапії в педагогічній практиці як самостійної технології в роботі педагога з різними категоріями дітей.

З урахуванням мети дослідження розглянуто техніку «розповідь у картинках» у практиці роботи педагога, яка допомагає розуміти проблему в динаміці, відтворити ланцюжок подій і вчинків, прояснити ситуацію, мотиви.

За результатами опитування учасників експериментальної роботи доведено ефективність запропонованих методів у роботі з різними категоріями дітей в умовах інклюзивного навчання. Встановлено, що в поєднанні з іншими якісними методами саме арт-терапевтична технологія дозволяє максимально повно і коректно уявити феноменологічну ситуацію досліджуваних явищ, забезпечити глибоке й індивідуалізоване їх розуміння. Очевидним є також те, що комплексне застосування різного дослідницького інструментарію в роботі педагога в умовах інклюзивного навчання різних категорій дітей є ефективним і важливим для реалізації завдань сучасної школи.

Пропонований нами підхід до впровадження арт-терапевтичної технології у практику роботи педагога відповідає, у нашому розумінні, меті та завданню підготовки фахівця до створення сприятливого інклюзивного освітнього середовища, що водночас стає гуманістичним діагностико-дослідницьким комплексом вивчення педагогічних основ арт-терапії в підготовці педагога до професійної діяльності.

Отже, арт-терапевтична діагностика, яку визнано гуманістичною за завданнями, змістом, засобами й результатом, зорієнтована на виявлення та підтримку «людяності», гуманізацію педагогічної реальності, що є одним із завдань створення сприятливого інклюзивного освітнього середовища.

***Ключові слова:** арт-терапія, інклюзивне освітнє середовище, інклюзивне навчання, професійна діяльність, підготовка педагогів.*

Постановка проблеми. Дослідження арт-терапії як педагогічного феномену зумовлено соціальним запитом освіти на інноваційні гуманістично зорієнтовані технології, які мають високий потенціал для їх запровадження в підготовку педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП).

Арт-терапія як педагогічна технологія, на відміну від відомих психотерапевтичних технологій, може успішно використовуватися педагогами в інклюзивному педагогічному процесі без участі психолога чи психотерапевта в межах можливих для нього витрат часу.

Оскільки допустимим є лише науково обґрунтоване й усвідомлене застосування запропонованої інновації, педагогам важливо отримати відповідну підготовку в межах освітньої програми вищої освіти (далі – ВО).

Актуальність підготовки педагогів до арт-терапевтичної роботи ініційовано реформуванням освітньої системи, інноваційними процесами, потребою інклюзивної практики в розробленні нових, ефективних, гуманістично зорієнтованих технологій, які мають певний терапевтичний результат.

Кожна педагогічна технологія навчання передбачає обґрунтування й аналіз усіх її основних характеристик, що важливо у процесі транслявання, засвоєння й подальшого застосування у практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що формування філософського підґрунтя дослідження включено в систему завдань арт-терапії як гуманістичної моделі в освіті.

Гуманізм як система поглядів визнає цінність особистості кожної людини, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв здібностей. Отже, акту-

альними для дослідження стали: гуманістична теорія (К. Роджерс, А. Маслоу й інші), концепції гуманно-особистісної гармонізації Ш. Амонашвілі й інших, ідеї особистісно-розвивального навчання В. Давидова, збереження психологічного здоров'я, «сенсорної свободи і психомоторної розкритості», «екології дитинства» тощо; ідеї вивчення групової форми арт-терапії свого часу запропоновано А. Петровським, Л. Карпенко, метод активізації резервних можливостей особистості (Г. Китайгородська) [2].

Концептуальні аспекти щодо пріоритетності в розвитку емоційно-чуттєвої сфери, уяви, творчих здібностей особистості гри, казки, образотворчого мистецтва обґрунтували К. Вентцель, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, С. Френе, Р. Штайнер та інші.

Теоретико-методологічні засади для дослідження становлять теорії вітчизняних і закордонних учених щодо образотворчої діяльності дітей і дорослих (Л. Виготський, Ж. Піаже й інші), арт-терапії (М. Наумбурга, Д. Уеллер та інші); дослідження українських арт-терапевтів у техніках: кольоротерапії (Л. Волкова, Є. Пінчук), драмотерапії (Є. Вознесенська), музикотерапії (Г. Побережна, М. Полякова), манкотерапії як форми пісочної терапії (В. Шевченко) [2; 6].

Розглянемо ґрунтовніше основні характеристики й опис структури технології арт-терапії. Поняття технології відображає якості, принципи, ідею, напрями модернізації освітнього процесу. Ідентифікація запропонованої педагогічної технології враховує загально визнані класифікаційні системи (рис. 1) [1].

Термін «терапія» розуміється як «турбота, допомога», а в окремих випадках як психологічне «лікування» – зцілення з допомогою художньої діяльності [1]. Отже, медичний аспект у педагогічній практиці арт-терапії не розглядається.

Мета статті передбачає обґрунтування й аналіз результатів експериментального дослідження з використання технології арт-терапії у практичній підготовці педагогів до ефективної взаємодії в інклюзивному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Вищеозначена «технологія» у контексті досліджуваного феномену – чітко визначена, розділена послідовність організації діяльності для досягнення запланованої гуманістичної мети та реалізації педагогічних завдань [1].

Водночас продукти творчості, їхня естетичність, якість виконання, як такі не є важливими. Вони оцінюються не як очікуваний результат арт-терапії, а як засіб самопізнання, комунікації, психологічне «лікування» у міжособистісній взаємодії особистості в умовах інклюзивного простору.

Отже, технологія арт-терапії (гнучка, мобільна система прийомів, процедур, технік, форм) – одна з моделей реалізації гуманістичної концепції освіти.

Варто зауважити, що здобувачі вищої педагогічної освіти, до програми яких включено педагогічні основи арт-терапії, можуть різноаспектно застосувати запропоновані технології у практичній діяльності (рис. 2) [3; 7].

Водночас арт-терапевтична взаємодія передбачає співтворчість і співробітництво, а не змагання чи конкуренцію. У запропонованій технології

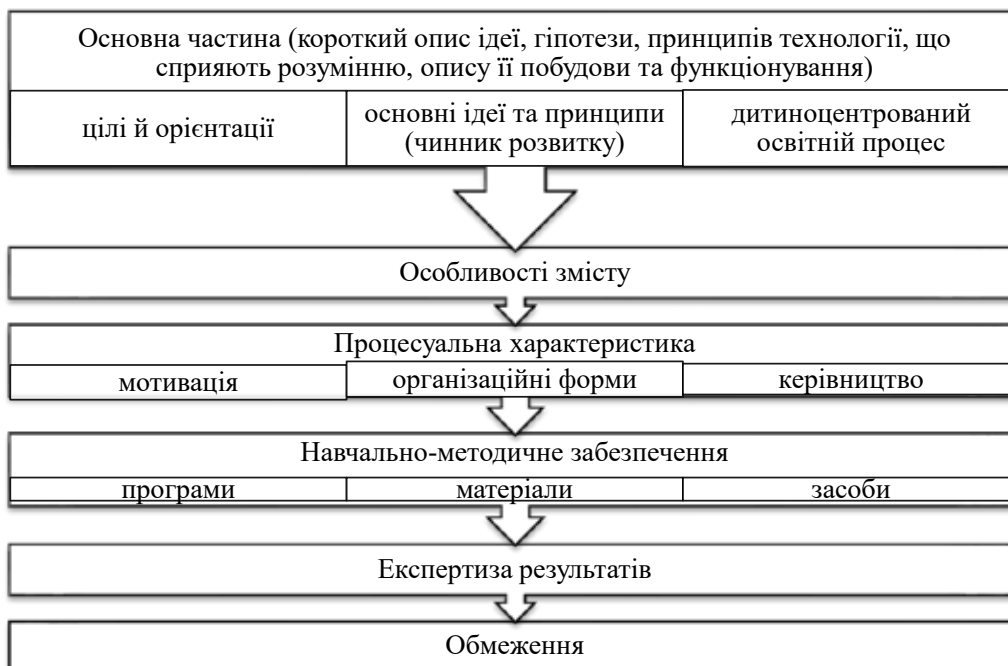

Рис. 1. Загальна структура технології арт-терапії

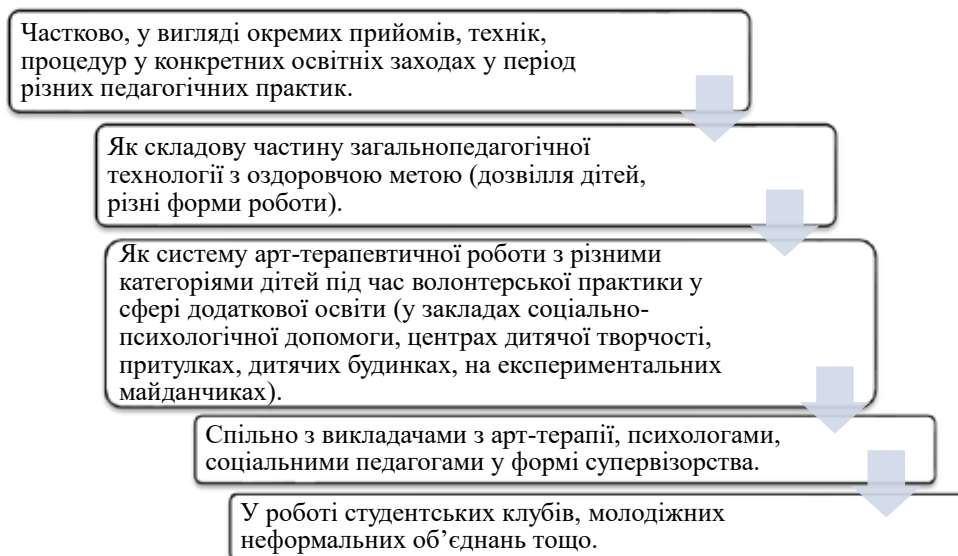

Рис. 2. Особливості застосування технології арт-терапії в педагогічній практиці

визначається доцільність і оптимальність окремих елементів, комплексність усіх методичних засобів, керованість, відповідність змісту освіти та своєрідності дітей. Програмно-методичне забезпечення різниться для опису арт-терапії як технології навчання (у контексті професійної підготовки здобувачів) і технології практичної роботи з різними категоріями дітей чи дорослими.

Особливостями технології арт-терапії є спонтанна творчість, необмежений вибір способів, матеріалів для художньої діяльності та форми самовираження, передбачена турбота про психологічне самопочуття і здоров'я. Також арт-терапевтичні форми спільної роботи дітей і батьків розглядають як вид сімейної арт-терапії. Основою стають інтерес, спілкування і творчість, взаємозв'язок індивідуальної та групової діяльності, досвід позитивної міжособистісної взаємодії [4; 5].

Отже, особливість технології арт-терапії полягає в розвитку засобами мистецтва індивідуальності кожного учасника і водночас його соціалізації у групі.

Важливим критерієм оцінки педагогічної технології зазвичай стають її ефективність і результативність. Дотримання означених вимог розглядається додатково як щодо педагога так і стосовно дитини (з урахуванням її особливостей і можливостей), контингенту батьків та інших фахівців [5]. У діагностичній процедурі також важливо розглядати два аспекти: педагогічний (діагностика педагогічного результату) та рефлексивний (ретроспективне обговорення для усвідомлення й оцінки того, що відбулося у процесі роботи) [5].

Технологію арт-терапії можна застосовувати, за рекомендацією вчених, уже з 5–6-ти років індивідуально й у групах. Доведено, що здатність включатися в образотворчу діяльність не пов'язана з віком людини, однак у кожному періоді життя вона має свої особливості [7].

Єдине уточнення, яке є доцільним у межах арт-терапевтичного простору, це обмеження чи припинення взаємодії дітей із порушеннями в розвитку та дітей із нормотиповим розвитком за потреби, скажімо, у разі погіршення психологічного самопочуття у процесі такої взаємодії [3].

Варто зауважити, що педагоги, підготовлені до арт-терапевтичної роботи, також можуть використовувати інноваційну технологію у професійній діяльності (рис. 3) [3].

Зазначене доводить, що арт-терапія належить до гнучких, природовідповідних гуманістичних технологій.

Відповідно до мети дослідження розглянемо одну з технік ґрунтовніше, скажімо, «розповідь у картинках», яка допомагає розглядати проблему в динаміці, відтворити ланцюжок подій і вчинків, прояснити ситуацію, мотиви.

Під час експериментальної апробації «Оповідання в картинках» виявлено чутливість пропонованого методу до діагностики інших проблем особистісного розвитку. Майбутні педагоги та діти невербальною мовою малюнка повідомляють про свої переживання та почуття, вчать розуміти й аналізувати власні емоції, деякою мірою керувати ними. Здебільшого художня діяльність, яка супроводжується рефлексією, стає «тригером», що запускає процеси, пов'язані із самоаналізом, самопізнанням, самовдосконаленням [7].

Основна ідея, яка полягає у виготовленні «пальчикових» ляльок та маніпулюванні ними, не нова, схожа до старовинних народних ігрових забав, що мають неабиякий виховний потенціал. Самостійно виготовлена лялька і розповідь від її

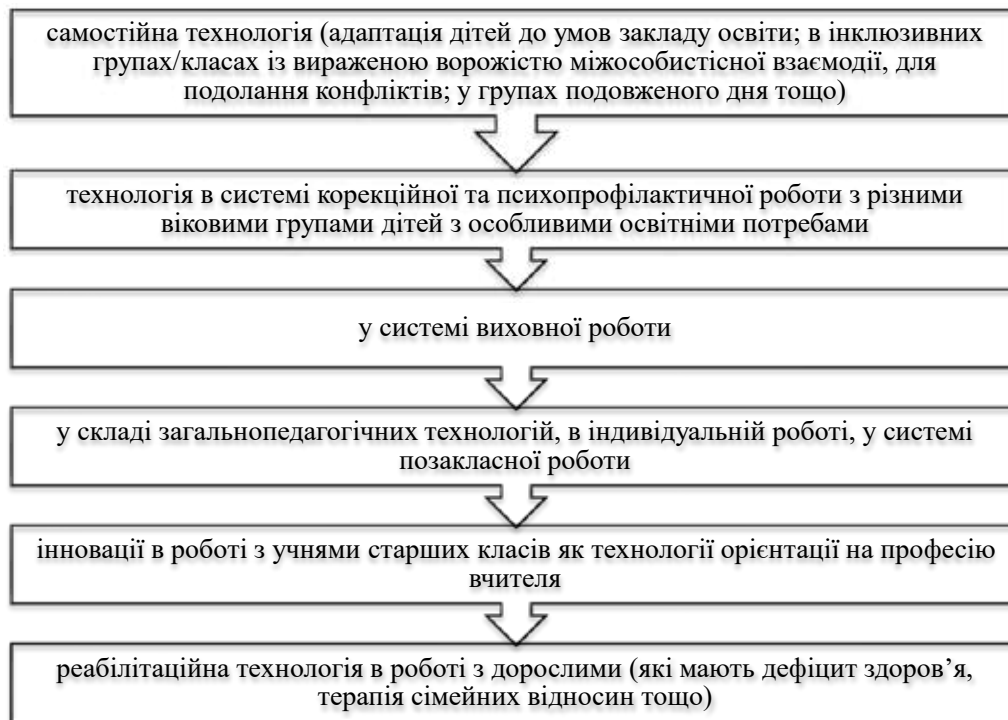

Рис. 3. Напрями використання арт-терапевтичної технології в роботі педагога в умовах інклюзивного освітнього середовища

імені дозволяють скласти уявлення про її автора, його цінності й інтереси, відносини з навколишнім світом.

Особливості пропонованого варіанта полягають у такому: «пальчикові ляльки-стилізації» виконуються з паперових циліндрів (за розміром пальця) чи клаптика тканини трикутної форми у вигляді хусточки, яка закріплюється на пальці за допомогою гумового кільця. Важливо, щоб лялька була продовженням руки. Процес виготовлення займає декілька хвилин і використовується для первинної діагностики, скажімо, емоційного стану, настрою.

Інформативні для дослідження вибір кольору та фактури тканини, особливості зображення ляльки чи відсутність її характерних рис, емоцій, образ і розповідь від імені ляльки, особливості співпраці з іншими учасниками тощо. Передбачається зв'язок з об'єктивними діагностичними методами, як-от колірний тест М. Люшера, із графічними проєктивними тестами та соціометрією.

Самостійно виготовлена лялька, одягнута на палець, – своєрідний портрет, «художник», який активізує механізми проєкції й ідентифікації. Людина несвідомо наділяє її особливими рисами, які оцінюються як показники її власного характеру.

Важлива також невербальна поведінка ляльководи, яка зумовлена імпульсами підсвідомості, які неможливо підробити. Здебільшого найважливіша інформація передається саме через невербальне спілкування [5; 7].

На початкових етапах дослідження вищезначена методика апробована в роботі з дітьми старшого дошкільного віку з нормотиповим розвитком і особливими освітніми потребами (з дітьми різних нозологічних груп віком від 6 років). Виявлено, що гра в «пальчикові ляльки» не викликає опору, супроводжується стійким інтересом упродовж усього заняття [4].

У роботі з майбутніми педагогами спостерігали, що здебільшого здобувачі ВО свідомо використовують терапевтичну ситуацію, щоб образно, не від першої особи повідомити про якісь проблеми і переживання.

У процесі означеної роботи зауважили, що діти, коли «оживляли» ляльку, відчували дорослу відповідальність за її «життя», слова і поведінку, вчилися знаходити відповідні тілесні прояви різних емоцій, почуттів, станів тощо.

Педагогам вдалося помітити, з яким, негативним чи позитивним, персонажем дитина себе асоціює, як оцінює, у чому бачить проблему.

Лялька може відображати одну особу чи змінювати особи, що створює умови для моделювання різних емоцій та станів.

Техніка з паперовими «пальчиковими» ляльками ефективна й в домашніх умовах. Для дорослого – це можливість коректного, непрямого (опосередкований лялькою) виховного впливу, який не сприймається як повчання і не викликає у дітей протесту. Підготовку батьків до такої роботи можна проводити в різних фор-

мах, як-от індивідуальні консультації, тематичні збори тощо.

Отже, вищезначену арт-терапевтичну техніку варто розглядати як один із якісних методів гуманістичних діагностик.

У процесі арт-терапевтичної групової взаємодії також створювали якусь ситуацію, зосереджували увагу на суб'єктивних переживаннях ситуації, пропонуванa форма бесіди була співзвучна з фокусованим інтерв'ю. Пропонували теми для «Лялькових оповідань», наприклад: «Коли я був (була) маленьким (маленькою) <...>», «Коли я дорослий (доросла) <...>», «Мені наснився сон <...>», «Одного разу в садочку/школі <...>», «Моя лялька дуже боялася <...>», «Жив-був непосидючий хлопчик (жила собі непосидюча дівчинка), якому (якій) щораз робили зауваження».

Зауважимо, що кожне арт-терапевтичне заняття з дорослими (у підготовці педагогів) передбачає самоспостереження. Під час індивідуальної творчої роботи увагу людини мимоволі звернено до власного внутрішнього світу, власних думок, переживань, образів, бажань.

У процесі експерименту спостерігали, що на перших заняттях більшість студентів прагнули виконувати завдання в парах, мали переживання щодо індивідуальної відповідальності за власні результати творчості.

Загалом ефективність пропонованих методів, за результатами опитування, підтвердили всі учасники експериментальної роботи. На нашу думку, арт-терапевтична діагностика, зорієнтована на виявлення та підтримку «людяності», гуманізацію педагогічної реальності, що визнано одним із завдань створення сприятливого інклюзивного освітнього середовища.

Збір необхідної для порівняння інформації проводиться під час практичних занять із різних

дисциплін циклу професійної підготовки, під час практики, у процесі самостійної роботи здобувачів першого / бакалаврського рівня вищої педагогічної освіти.

Зміни в самооцінці простежувалися у процесі спостереження й опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіди) за допомогою складеного нами опитувальника.

Варто зауважити, що високий відсоток студентів 2–3-х курсів (загальна кількість респондентів становила 149 осіб), які вибрали варіанти: «радіше не згоден» і «не згоден» щодо таких тверджень (рис. 4).

Оприлюднені результати важливі для встановлення обмежень для арт-терапевтичної роботи, яка, як і педагогічна робота, вимагає від фахівця психологічної стабільності. Діагностували й інші особистісні характеристики, вивчали особливості емоційної сфери, художньо-естетичні потреби, креативність, соціальну взаємодію, зокрема сфери міжособистісних стосунків.

Вищезначене дозволило об'єктивно та достовірно простежити різні зміни, які відбуваються у процесі навчання студентів під впливом арт-терапії.

Отримані таким способом результати мають описовий характер, їх важко виміряти і представити з допомогою кількісних показників. Варто зауважити, що в поєднанні з іншими якісними методами арт-терапевтична технологія дозволяє максимально повно і коректно уявити феноменологічну ситуацію досліджуваних явищ, забезпечити глибоке й індивідуалізоване їх розуміння. Саме за допомогою розуміння вдається спостерігати зовнішні прояви людини, побачити зміст, цінності, ставлення, переживання й інші почуття особистості.

Рис. 4. Відповіді респондентів щодо власних життєвих ситуацій

Висновки і пропозиції. Очевидним у практиці роботи педагога стає те, що ефективним в інклюзивному освітньому середовищі сучасного закладу буде комплексне застосування різного дослідницького інструментарію.

Отже, запропонований підхід до впровадження арт-терапевтичної технології у практику роботи педагога відповідає, у нашому розумінні, меті та завданню підготовки фахівця до створення ефективного інклюзивного освітнього середовища, що стає гуманістичним діагностико-дослідницьким комплексом вивчення педагогічних основ арт-терапії в підготовці педагога до професійної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Головатюк І. Теоретичні основи застосування арт-терапії у процесі професійної підготовки фахівців. *Молодий вчений*. 2017. № 7 (47). С. 276–279.
2. Деркач О. Феномен та історичні джерела розвитку арт-терапії. *Майстер клас : Теорія, практика, пошук*. 2010. № 1. С. 8–9.
3. Кузенко О., Чупахіна С. ІТ та арт-терапевтичний супровід дітей з ускладненнями процесів розвитку і соціалізації в інклюзивному навчанні. *East European Scientific Journal*. Warsaw, Poland, 2019. № 6 (46). Part 5. P. 56–65.
4. Лисенкова І. Арт-терапія як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Миколаїв, 2012. 21 с.
5. Сорока О. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: теоретико-методичні основи : монографія. Тернопіль : Астон, 2015. 350 с.
6. Хіля А. Арт-терапія як об'єкт наукового дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. № 5 (59). С. 394–405.
7. Чернуха І. Психокорекція особистості засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Луцьк, 2010. 19 с.

Chupakhina S., Krul L. Art-therapeutic technologies in preparing teachers for professional activity in an inclusive educational environment

The article analyzes art therapy as a pedagogical technology in preparing teachers for professional activity. Its main characteristics are substantiated and the structure of its use in the inclusive environment of the educational institution is described. The peculiarities of the application of art therapy in pedagogical practice as an independent technology in the work of a teacher with different categories of children are considered.

Taking into account the purpose of the study, the technique of "story in pictures" in the practice of the teacher, which helps to consider the problem in the dynamics, to recreate the chain of events and actions, to clarify the situation, motives.

According to the results of the survey of participants of experimental work the efficiency of the offered methods in work with different categories of children in the conditions of inclusive education is proved. It is established that in combination with other qualitative methods it is art-therapeutic technology that allows to present the phenomenological situation of the studied phenomena as fully and correctly as possible, to provide a deep and individualized understanding of them. It is also obvious that the integrated use of various research tools in the work of teachers in the context of inclusive education of different categories of children is effective and important for the implementation of the tasks of the modern school.

Our approach to the introduction of art-therapeutic technology in the practice of the teacher satisfies in our understanding, the purpose and objectives of training to create a favorable inclusive educational environment, which at the same time becomes the humanistic diagnostic and research complex of studying the pedagogical foundations of art therapy activities.

Thus, art-therapeutic diagnostics, which is recognized as humanistic in terms of tasks, content, means and results, is focused on identifying and supporting "humanity", humanization of pedagogical reality, which is one of the tasks of creating a favorable inclusive educational environment.

Key words: *art therapy, inclusive educational environment, inclusive education, professional activity, teacher training.*